

TELEKI PÁL ÉS A KORABELI FÖLDTANI TUDOMÁNY

Dr. RÓNAI András

Teleki Pál neve fogalom annak, aki ismerte, annak is, aki nem, ha érett észszel élte meg századunk két nagy eseményét, a két világháboru végét. Száz éve született, 1879. nov. 1-én Budapesten és 1941. ápr. 3-án halt meg ugyanott. Halálával sokat foglalkozott a napi sajtó, időszaki lapok, pamflettek; életével nagyon keveset. Teleki Pál élete és munkája még megírásra, megörökítésre vár, de ahhoz, hogy a külsejében igénytelen, belsejében fénylő nagy egyéniség élete munkáját tiszta tükörben lássuk, az eddig eltelt idő kevés. A ma embere a közelmúlt sokszínű prizmáján át látja az eseményeket, s ez a prizma nagyon sokféleképpen töri a fényt és mindig töri.

Földrajztudósnak ismerjük, a földrajztudományon nevelkedett tudóssá, ennek a tárgynak volt egyetemi tanára, ebben szerzett magának nemzetközi nevet. Tudományos tanulmányai, művei a gazdasági földrajz, társadalomföldrajz, politikai földrajz világviszonylatban is úttörő jelentőségű alkotásai. A földrajz XX. század eleji tudományelméleti nagy válsága után az új irány és új feladatok utmutatása.

Mégis jogosult, hogy születésének 100. évfordulójáról a Magyarhoni Földtani Társulatban is megemlékezzünk. Ő ugyanis a mai kor polihisztora. Nem abban a tekintetben, hogy minden tudományágot művel, hanem abban, hogy mindnek ismeri alapjait és legfrissebb eredményeit és azokkal a maga tudományterületén gyakorta él.

Különleges módon mutatkoznak meg sokirányu ismeretei, sokszínű műveltsége és érdeklődése parlamenti beszédeiben. Legtöbbjük egy-egy tudományos értekezés, amelyben a statisztika, szociológia, közgazdaságtan, művelődés-

történet ölelkezik a néprajzzal, biológiával, irodalommal, filozófiával, hogy megvilágítson egy közigazgatási problémát, vagy kijelöljön egy, a köz számára kívánatos magatartást. A legegyszerűbb témáról szólva is - őt hallgatva - a hallgató előtt megnyílik a világ.

Földrajzi munkáiban is összecsendül minden ismeret és alapvetően a geológia. Nem is lehet másként, hiszen a földrajzot attól a Lóczy Lajostól tanulta, aki a földtan legkiválóbb művelője volt hazánkban. Ez az iskola jó és szigorú iskola volt. Teleki Pált valaki jóakarója ajánlotta be id. Lóczy Lajosnak, hogy vegye oda a tanszékre ezt a földrajzba szerelmes fiatalembert, Lóczy - Teleki későbbi beszámolója szerint - azt mondta: "Fiatalember, én magát ide veszem a tanszékre két feltétellel: ígérje meg, hogy 5 évig nem beszél egy szót sem nyilvánosan és nem ír le egy sort sem nyomtatásban." Teleki megígérte és kezet adott rá. És megtartotta 8 évig.

Lóczy óvatosságát az magyarázza, hogy Teleki már 20 éves korában cikket írt a Földrajzi Közleményekbe a Novaja Zemlya sziget felfedezésének történetéről, s ugyancsak jelentős tanulmányt írt az ázsiai felfedező utazókról. 1904-ben mélyen szántó filozófikus tanulmányt írt "Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez" címen. Ugyancsak korán született meg első nagy munkája: Atlasz a Japán szigetek kartográfiájának történetéhez. Ez a hatalmas atlaszmű, amelynek összeállításánál megtanulta a nagyon precíz tudományos anyaggyűjtő és ellenőrző munkát, a Francia Földrajzi Társaság Jomard-díját érdemelte ki 1909-ben. A Japán földrajzi intézetek nagy becsben tartott műve ez az atlasz. E feltűnő termékenységet kívánta Lóczy lefékezni a komolyabb elmélyedés érdekében. A szilencium alatt nemcsak aprólékos gyűjtögető és értékelő munkából vizsgázott a fiatal tanársegéd, hanem tudományelméleti koncepció-építésből is. Tanuskodik erről akadémiai székfoglalója: "A földrajzi gondolat története", ez a széleskörű irodalmi műveltségen alapuló gondolatgazdag filozófiai mű. (1917).

1912-ben kéthónapos tanulmányutat tett Észak-Amerikában és ez szélesre tárta tapasztalati műveltségét. Megismerte a kontinens geológiáját és morfológiai formáit többek között olyan geológustól, mint W. M. Davis. Ez az utazás meghatározója lett további tudományos működésének. A földtant, földrajzot és a ráépülő gazdasági élet összefüggéseit ilyen világosan sehol sem lehetett volna megfigyelni. Tapasztalatait később rövidre fogva közreadta.

Első nagyszabású közéleti feladata az 1919-1920. évi békeelőkészítő munka volt. Egy közéleti ember fanatizmusával és egy tudós széles látókörével és lelkiismeretességével vezette ezt a munkát, amelynek eredménye egy nagyszabású szintézis lett Magyarország eddigi történetéről, földtani, földrajzi, népességi és gazdasági viszonyairól. Több mint 30 tudóst mozgósított e munkára, köztük mesterét, Lóczy Lajost. E munka során készült el az ország 900.000-es földtani térképe, amelyet 1921. és 1922-ben adtak ki magyar és angol jelmagyarázattal (Lóczy L. - Papp K.). E munka során megszületik az ország első általános atlasza abban a pillanatban, amikor éppen ez az ország megszűnt létezni, (Magyarország a háboru előtt és után).

1920-ban a Közgazdaságtudományi Karon kinevezik a gazdasági és politikai földrajz tanárául. Rövid külügyminisztersége és miniszterelnöksége után (1920. márc. 15. - 1921. ápr. 14.) a tanításnak szenteli életét. Kiadja vázlatnak szánt, de kitűnő művét: Amerika gazdasági földrajzát.

Ám csak az egyetemi oktatás nem köti le. Rajta tartja szemét az európai fejlődésen, látja a képzés és művelődés terén a hazai feladatokat és azok megoldásához hozzáérlelni igyekszik a közvéleményt, elsősorban a fiatalokat.

1921-ben újra az Egyesült Államokban jár. Előadásokat tart Magyarországról és Európáról. Elképesztő az a tudományos adattömeg, amelyet ezekre

az előadásokra összegyűjtött és közreadott. 1923-ban a Macmillan kiadó, könyvben kiadta az előadásokat, s ez a könyv Magyarországról eddig a legjobb általános ismertetés. (The Evolution of Hungary and its place in European History).

A további feladatok azonban itthon várják. Dehogy várják, ő megy eléjük, 1924-ben megalakítja a táj- és népkutatás első hazai szervezetét, a Szociográfiai Intézetet, amely gyökere a később saját tanítványaival kibővített Táj- és Népkutató Központnak. 1926-ban megszervezi az Államtudományi Intézetet, amely a középeurópai terület tudományos megfigyelő helye, egyféle középeurópai statisztikai hivatal.

Közben 1922-23-ban a Közgazdasági Kar dékánja és előkészíti a Kar egyesülését a Műegyetemmel. 1923-ban az Eötvös József kollégium kurátora. 1924-25-ben a Népszövetség megbízásából nemzetközi szakértő a moszuli határkijelölő bizottságban és ezt követő előadásain kiderül, hogy mennyi mindent meglátott e területen és népei közt a határproblémákon túl. Ez időben képviselő és cserkészfőparancsnok. Egyik minőségében sem munkátlan.

Tudományos munkájának kiemelkedő eredménye a magyar földrajztudományok világszintre emelése, a modern földrajz megteremtése, amelynek gyökerei a földtanban, geomorfológiában és klimatológiában vannak, ágai pedig a növényföldrajzba, talajföldrajzba, gazdasági és politikai földrajzba, településföldrajzba nyulnak. Megalkotója a modern tájmonográfiának, kutatója és feltárója a természeti milieu és emberi társadalom szinbiózisának. Elindítója és szervezője a magyar tájkutatásnak. Ebben a munkakörben a szigorú tárgyilagosságot, a sokoldalú szemléletet, a tudományos alaposságot valósítja meg és követeli meg tanítványaitól.

Elméleti munkássága mellett - bármennyire magasröptű az - minden idegszállával kötődik a gyakorlati feladatokhoz, Különös gondja az Alföld. Ezt a területet kell felhozni elmaradottságából, itt van a legnagyobb szükség a tudomány bevetésére. Számos előadásban foglalkozik az itteni feladatokkal, szervezni igyekszik a különböző tudományok művelőit az Alföldkutatásra. Foglalkozik az öntözés kérdésével, a szikesedéssel, a dunai hajózással, a földreformmal... jó kapcsolatot tart a vezető geológusokkal és a Földtani Intézettel: Nopcsa Ferencsel, Böckh Hugóval, Treitz Péterrel, Rozlozsnik Pállal, Telegdi Roth Károllyal, Kreybig Lajossal. Támogatja és egyben kritizálja Prinz-Cholnoky-Bartucz magyar föld monográfiáját, melynek első kötete zömében földtan. Segit megjelentetni Magyarország 500,000-es földtani térképét, amely azonban csak az első, DK-i lap kiadásig jut el.

Az 1930-as években sürgeti az Alföld agrogeológiai térképezését. A gyors felvétel érdekében - amelynek befejezését 1945-re tervezte - több tanítványát beállítja Kreybig térképező csoportjába, megfelelő előkészítés után. Ugyanez időben elősegíti a magyar szénhidrogénkutatást. Elnöke lesz a Böckh Hugó által szervezett Geológiai Tanácsadó Bizottságnak. Támogatja Bóhm Ferenc kezdeményezését, aki a kutatást a Dunántulról az Alföldre igyekszik áthelyezni.

A Műegyetemmel való fuzió kapcsán eléri, hogy a Közgazdasági Kar mellett mezőgazdasági szak is szerveztessék, s azon alkalmazott földtani, ill. gazdasági geológiai tanszék. Erre a tanszékre Teleki támogatásával ifj. Lóczy Lajos kerül tanárnak. Így a geológiának új oktatóhelye születik. De sokkal nagyobb szerepe van a földtan oktatásának saját tanszékén, ahol ugyan az csak az alapozást szolgálja, de évente 600-800 hallgatónak. A földtani és földrajzi alapozás dolgában a "Földrajzi gondolat története" c. munkájában így ír: "A földfelszín keletkezésének kérdései a geológia módszere és eredményei nélkül nem voltak megoldhatók. Azt az új tudományt, amely a geomorfológia neve alatt kifejlődött és amelyet a régi fizikai földrajz örökösének is lehet tekinteni, geológusok fejlesztették ki." (p. 92.)

1936-ban adta ki előadásait könyvalakban: "A gazdasági élet földrajzi alapjai" címen két kötetben 751 oldalon. E nagyszabású mű nem hasonlít semmi más kézikönyvhöz, Egyéni alkotás, Teleki nem szerette az iskolás beosztásokat, sablonos szerkezeteket. Egyes fejezetei különálló értekezések igen széles anyagismereti alapokon. Jó néhány ezek közül megközelíti az ideált, amit a ma földrajza a századeleji krízis után maga elé tűzhet. Olyan ez a könyv, mint egy játékszoba sok-sok laterna magicája. Egy-egybe belenézve elkalandozik a szem a sokféle színen, formán, s az ész előtt végtelen távlatok nyílnak. Egy másikban más formák, más színek, de újra számtalan variáció. Sokba belenézve az ember rájön, hogy a világ óriási és az ismereteknek és gondolatoknak végtelen lehetőségei vannak. És megszokja, hogy gondolkodik.

Az ő mondása, hogy műveltségi statisztikánk hibás, amikor azt kérdezi, hányan tudnak írni-olvasni? Azt kellene megtudni, hányan értik meg, amit olvasnak.

Az 1938-40-es év furcsa és tragikus ismétlődése Teleki Pál életrajzában az 1919-20 évinek. Mindaz a felismerés, amelyért hiába harcolt 1920-ban, megvilágosodni látszik az európai fejekben. Mindaz a baj, amit megjövendölt, bekövetkezett. Az a hatalmas bizonyító anyag, amely mellett értetlenül ment el a párizsi békekonferencia, most eredményre vezetni látszott.

Az 1920-as sikertelenséget kemény helytállással elviselte, még erőt és ösztönzést is próbált meríteni a tragédiából a maga és nemzete számára egy reálisabb látás és bölcsőbb magatartás elérése irányában. A másik sikertelenséget már nem érte meg. Ha megéri, ez nagyobb tragédia lett volna számára, mint a halál. 1938-ban kultuszminister, 1939-ben miniszterelnök, 1941. április 3-án öngyilkos.

Most a tudósról emlékezünk. Tudományos pályája nem tört meg. Aki kíváncsi ismereteire és szomjas gondolataira, megtalálja ezeket könyveiben, ta-

nulmányaiban, beszédeiben és példákat vehet cselekedeteiből, melyek közül ugyan sok ismeretlen maradt, de így is elég sok ismert. Helye a magyar tudománytörténetben becsült, értékes hely. Nyomai, tanításai, ha szunnyadnak is, nem vesznek el.

A törzs életfonala sem szakadt meg. Fiában, Teleki Gézában a földtan új kutatót talált, s a gazdasági földrajz is új művelőt. Egyik unokája, Teleki Pál, tiszteletre méltó helyet vivott ki magának az Egyesült Államok Földtani Szolgálatában. Halottak napjára virradólag született száz éve Teleki Pál, s aki ezen a napon születik, az legyőzi a halált.

COUNT PÁL TELEKI AND THE CONTEMPORARY GEOLOGICAL
SCIENCE

Dr. András RÓNAI

The 100th anniversary of the birth of count Pál TELEKI has been celebrated on November 1st, 1979. Pál TELEKI was an outstanding representative of geography. He was a propagator and modern founder of the unity of geographical sciences which began to dismember into physical, human and economic geography at the beginning of the 20th century. His book "The Geographical Foundations of Economic Life" is an outstanding work showing way out of the crisis of geography.

He has lectured at the University, in students' associations, in schools of professional training, in scout-camps, even in the parliament - as his fellow-representatives said. He was a passionate teacher of many-sided erudition.

Between the two world wars he accepted political roles. He was Minister of Foreign Affairs, Minister of Culture and two times Prime Minister. He committed suicide on April 3rd, 1941, when German troops occupied Hungary.

